

บทที่ ๓

อรรถาธิบายมหาสติปัฏฐานสูตร

๓.๑ ลำดับคัมภีร์ในพุทธศาสนาเถรวาท

คัมภีร์ในพุทธศาสนาเถรวาท มี ๕ ระดับ

๑. คัมภีร์พระไตรปิฎก หมายถึง คัมภีร์ที่บันทึกพระพุทธพจน์ไว้
๒. คัมภีร์อรรถกถา หมายถึง คัมภีร์ที่อธิบายพระไตรปิฎก
๓. คัมภีร์ฎีกา(มูลฎีกา) หมายถึง คัมภีร์ที่อธิบายอรรถกถา
๔. คัมภีร์อนุฎีกา หมายถึง คัมภีร์ที่อธิบายมูลฎีกา, ฎีกา
๕. คัมภีร์คันทันตระ หมายถึง คัมภีร์อื่น ๆ นอกจากนี้

๓.๑.๑ คัมภีร์พระไตรปิฎก

ถาม : เราจะรู้ได้อย่างไรว่า เมื่อ ๒๕๐๐ ปีก่อนพระพุทธเจ้าตรัสสอนอะไรไว้บ้าง

ถาม : ในสมัยพระพุทธเจ้า มีพระอรหันต์รูปหนึ่งไม่ยอมลงอุโบสถด้วยเข้าใจว่าหมดกิจที่จะต้องทำแล้ว^๑ และมีพระอรหันต์มากมายในสมัยนั้นที่แสดงธรรมใด ๆ ไม่ได้เลย ในเมื่อพระอรหันต์ในสมัยพระพุทธเจ้ายังมีข้อบกพร่องถึงเพียงนี้ แล้วเราจะมั่นใจได้อย่างไรว่าสิ่งที่พระอริยเจ้าท่านสอนกันในปัจจุบันนี้จะถูกต้องไปเสียทั้งหมด..เราจะตรวจสอบความถูกต้องของคำสอนได้โดยวิธีใด?

ตอบ : ตรวจสอบจากข้อความที่บันทึกอยู่ในพระคัมภีร์ ...เพียงเท่านั้น !

ก่อนปรินิพพาน พระพุทธเจ้าได้ตรัสทำนองสั่งเสียกับพระอานนท์ว่า เมื่อพระองค์ปรินิพพานล่วงลับไปแล้ว จะไม่ทรงตั้งภิกษุรูปใดแทนพระองค์ หากแต่ให้ชาวพุทธทั้งหลายยึดพระธรรมวินัยเป็นศาสดาแทนพระองค์ ดังพระพุทธพจน์ว่า "โย โว อานนท มยา ธมโม จ วินโย จ เทสิโต ปญญุตโต โส โว มมจฺเจเน สตุถา"^๒ แปลว่า ดูก่อนอานนท์ ธรรมและวินัยใดที่เราได้แสดงแล้วและบัญญัติแล้วแก่เราทั้งหลาย ธรรมและวินัยนั้น เป็นศาสดาของเราทั้งหลาย

^๑ วิ.มหา. (ไทย) ๔/๑๓๗/๒๑๔.

^๒ ที.มหา.(บาลี) ๑๐/๒๑๖/๑๓๔.

โดยกาลที่เราล่วงลับไป

หลังปรินิพพาน ๓ เดือน พระอรหันตสาวก ๕๐๐ รูป นำโดยพระมหากัสสปะเถระได้ร่วมกันประชุมทำสังคายนา คือ ดำเนินการรวบรวมพระดำรัสของพระพุทธเจ้า จัดเป็นหมวดหมู่ ในตอนต้นคือตั้งแต่ครั้งพุทธกาล คำสั่งสอนของพระพุทธเจ้ามิได้เรียกว่า “พระไตรปิฎก” แต่เรียกว่าพระธรรมวินัยบ้าง พระสัทธรรมบ้าง ปาพจน์บ้าง สัตถุศาสน์บ้าง พระบาลีบ้าง^๓ สุตตะบ้าง แม้หลังพุทธปรินิพพานก็ยังไม่เรียกว่าพระไตรปิฎก คงเรียกว่าพระธรรมวินัย เช่น การสังคายนา ครั้งที่ ๑-๔ ยังคงเรียกว่า “สังคายนาพระธรรมวินัย” ได้เรียกว่า “พระไตรปิฎก” เมื่อสังคายนาครั้งที่ ๕ พ.ศ. ๔๕๐ ณ ประเทศศรีลังกา โดยได้จารึกลงในใบลานซึ่งได้แบ่งพระธรรมวินัยเป็น ๓ หมวด จึงได้เรียกว่า “พระไตรปิฎก” ตั้งแต่นั้น^๔

คัมภีร์บาลีดั้งเดิม พระพุทธพจน์อยู่ในลักษณะการท่องจำ แล้วบอกกันต่อๆ มา ด้วยมุขปาฐะ^๕ เมื่อมีการจารึกลงในใบลานจึงเกิดคัมภีร์ขึ้นเป็นครั้งแรก เรียกว่า บาลีพระไตรปิฎก

^๓ คำว่า บาลี มาจากคำว่า ปาลี ซึ่งวิเคราะห์มาจาก ปาล ชาติ ในความรักษา ลง ณี ปัจจัย มีรูปวิเคราะห์ว่า พุทธวจน ปาเลตตี ปาลี(ภาษา) แปลโดยพยัญชนะว่า ภาษาโดยยอมรับรักษาไว้ซึ่งพระพุทธวจนะ เพราะเหตุนี้ ภาษาที่เรียกว่า ปาลี แปลโดยอรรถว่า ภาษาที่รักษาไว้ซึ่งพระพุทธวจนะ

^๔ ฉลาด บุญลอย. **ประวัติวรรณคดีบาลี**. พระนคร ; มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๐๖.

^๕ การสืบทอดกันมาโดยมุขปาฐะ คือ การท่องจำสืบทอดกันมา (Oral Tradition) จนถึงสังคายนาครั้งที่ ๕ ในลังกาทวีป มีผู้สงสัยว่า สมัยพุทธกาลคนไม่รู้จักการเขียนหนังสือหรืออย่างไร? จึงไม่ปรากฏว่ามีตำรับตำราจารึกไว้เป็นหลักฐาน พระมหาเสฐียรพงษ์ ปุณณวณโณ ได้ประมวลทัศนะนี้ไว้ในหนังสือ ภาษาศาสตร์ภาษาบาลี ไว้ว่า

ความจริงการเขียนหนังสือมีมาก่อนพุทธกาลแล้ว ในพระไตรปิฎกเองก็มีข้อความเกี่ยวกับการขีดเขียน เช่น ทรงห้ามภิกษุเล่นเกม **“อักษริกา”** การทายอักษรในอากาศ ในบทสนทนาภายในครอบครัว พ่อแม่ปรารถนาจะให้บุตรเรียนวิชาอะไรดี ถ้าจะให้เรียนเขียนหนังสือ บุตรก็อาจยังซีพอยู่ได้อย่างสบาย แต่ก็อาจเจ็บนิ้วมือ ถ้าภิกษุเขียนหนังสือพรรณนาคุณของอัตตวินิบาตกรรม (การฆ่าตัวตายเอง) ปรับทุกกฎทุกตัวอักษร ถ้ามีผู้อ่านพบข้อความนั้นเข้าเห็นดีเห็นงามด้วย แล้วฆ่าตัวตายตามนั้นปรับอาบัติปาราชิก หลักฐานเหล่านี้แสดงว่าอักษรหรือการเขียนมีมาก่อนสมัยพระพุทธเจ้าแล้ว แต่ที่พระพุทธองค์ไม่นิยมใช้ทรงให้ใช้วิธีมุขปาฐะแทน น่าจะทรงเห็นประโยชน์อันสงบงามอย่าง แต่ข้อที่น่าคิดอยู่อย่างคือ วิธีเรียนด้วยมุขปาฐะนี้ นอกจากจะสร้างสัมพันธภาพอย่างใกล้ชิดระหว่างผู้เรียนและผู้สอนแล้ว ยังเป็นการสร้างสมาธิฝึกจิตของผู้เรียนไปในตัวด้วย นักปราชญ์ยุคก่อนที่มีความคิดเช่นนี้ก็ไม่น้อย **เปลโต้** เคยกล่าวไว้ว่า “การคิดอักษรขึ้นใช้แทนการท่องจำ ทำให้มนุษย์ขาดอานุภาพแห่งความทรงจำ คือแทนที่จะจดจำจากอินทรีย์ภายในต้องอาศัยสัญลักษณ์นอกเข้าช่วย”

พระมหาเสฐียรพงษ์ ปุณณวณโณ **ภาษาศาสตร์ภาษาบาลี, ชุตวรรณวิทยากร, กรุงเทพฯไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๑๔.**

พระไตรปิฎก หมายถึงคัมภีร์ที่บันทึกพระพุทธพจน์ไว้ ซึ่งแบ่งออกเป็น ๓ คัมภีร์ คือ พระวินัย พระสูตร และพระอภิธรรม

คัมภีร์ทั้งหมดนี้เรียกว่า คัมภีร์ดั้งเดิม หรือบางที่เรียกว่า บาลีพุทธวจนะ (Canon)

๓.๑.๒ คัมภีร์อรรถกถา

คำอธิบายพระไตรปิฎก เป็นหลักฐานชั้น ๒ เรียกว่า อรรถกถา หรือ วรรณนา ซึ่งมีทั้ง อรรถกถาพระวินัยปิฎก อรรถกถาพระสูตรตันตปิฎก และอรรถกถาพระอภิธรรมปิฎก ที่อธิบาย ต่อเนื่องกันจนตลอดก็มี ที่อธิบายเฉพาะคัมภีร์ๆ ก็มี

คัมภีร์อรรถกถา ได้แก่คัมภีร์ที่อธิบายเพื่อความในพระไตรปิฎกให้กระจ่างชัดโดยอรรถ สมบัติ พยัญชนสมบัติ บาลีมุตตะกะ นานาวิวินิจฉัย ตลอดจนอธิบายวาทะระดับต่างๆ หรือที่ เรียกว่าปภินณฑเทศนา ที่พระผู้มีพระภาคทรงแสดงไว้ในที่ต่างๆ แบ่งเป็น ๒ ประเภท คือ

- ๑) พุทธสังวัณณิตะ คำอธิบายที่พระผู้มีพระภาคทรงแสดงเอง เรียกว่าปภินณฑเทศนา
- ๒) อนุพุทธสังวัณณิตะ คำอธิบายไขความที่พระสาวกทั้งหลายได้พรรณนาไว้

๓.๑.๓ คัมภีร์ฎีกา

คัมภีร์ฎีกาเป็นคัมภีร์อธิบายเพื่อความในอรรถกถา คือ คัมภีร์ที่เกิดขึ้นภายหลัง คัมภีร์อรรถกถา

คำว่า ฎีกา แปลว่า วาจาเป็นเครื่องกำหนดเล็งนัยเฉพาะคำพูด ความมุ่งหมายของ ฎีกา คือ การอธิบายคำในอรรถกถาที่ยากให้เข้าใจง่ายขึ้น ในคัมภีร์อรรถกถามีการอธิบาย พระไตรปิฎกในแง่มุม ต่างๆ ประกอบ ด้วยความคิดความเชื่อประเพณี วัฒนธรรม สังคม ฯลฯ ของท้องถิ่น ส่วนคัมภีร์ฎีกาจะเน้นข้อความที่ยากหรือไม่ชัดเจนมากกว่าแง่อื่น บางที่ใช้คำว่า ลินัตถปกาสนา หรือ ลินัตถปกาสินี นำหน้า คำว่า ฎีกา ซึ่งแปลความว่า การประกาศหรือ เปิดเผยเพื่อความที่ซ่อนเร้น นักปราชญ์ทางพุทธศาสนาที่เรียกว่าพระฎีกาจารย์ ได้แต่งเรียบ เรียงขึ้นในภายหลังอรรถกถา แบ่งตามอรรถกถาเป็น ๓ หมวด คือ ๑. ฎีกาพระวินัย ๒. ฎีกา พระสูตร ๓. ฎีกาพระอภิธรรม

คัมภีร์ฎีกา ได้แก่ฎีกาที่อธิบายลินัตถบทในคัมภีร์วินัยอรรถกถา และสูตรตันตอรรถกถา ฎีกาในส่วนนี้เรียกว่า ปุราณฎีกา, อภินวฎีกา ส่วนคัมภีร์อภิธรรมฎีกาแยกเป็นมูลฎีกาและอนุ ฎีกา พระไตรปิฎกเป็นของมีมาก่อน ส่วนอรรถกถาแต่งขึ้นประมาณ พ.ศ. ๙๕๖ ส่วนฎีกาแต่ง เมื่อประมาณ พ.ศ. ๑๕๘๗ คัมภีร์อนุฎีกานั้น แต่งขึ้นภายหลังฎีกายุคต่อๆ มาเป็นคำอธิบาย ฎีกาอีกต่อหนึ่ง^๖

^๖ แยม ประพัฒน์ทอง. แยมบรรยาย. พระนคร : โรงพิมพ์รุ่งเรืองธรรม , ๒๕๒๓

พัฒน์ เฟื่องผลา. บาลีสันสกฤตในภาษาไทย. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๑๗

คัมภีร์พระไตรปิฎก เป็นคัมภีร์ชั้นปฐมภูมิของพุทธศาสนาเป็นคัมภีร์ที่มีความสำคัญอย่างยิ่งที่จารึกหลักธรรมคำสั่งสอนของพุทธศาสนาไว้ อรรถกถาสมันตปาสาทิกาอธิบายการจำแนกหมวดหมู่ของพระธรรมวินัย ออกเป็น ๓ ปิฎก ดังนี้

นัยที่ ๑

พระวินัยปิฎก เป็นอาณาเทศนา คือการแสดงธรรมในลักษณะเป็นข้อบังคับโดยส่วนมาก

พระสุตตันตปิฎก เป็นโวหารเทศนา คือการแสดงความยกย่ำยำนวนให้เหมาะสมแก่จริตอัธยาศัยของผู้ฟัง

พระอภิธรรมปิฎก เป็นปรมัตตเทศนา คือแสดงธรรมเจาะจงประโยชน์อย่างยิ่ง

นัยที่ ๒

วินัยปิฎก เป็นนถาปราชสาสนะ คือการสอนตามความผิดหรือโทษชนิดต่างๆ ที่พึงเว้น

พระสุตตันตปิฎก เป็นนถานุโลกสาสนะ คือการสอนโดยอนุโลมแก่จริตอัธยาศัยของผู้ฟังซึ่งมีต่างๆ

พระอภิธรรมปิฎก เป็นนถาธัมมสาสนะ คือการสอนตามเนื้อหาแท้ๆ ของธรรม

นัยที่ ๓

วินัยปิฎก เป็นสังวรราชสังวรกถาคือข้อความที่ว่าด้วยการสำรวมและไม่สำรวม

พระสุตตันตปิฎก เป็นทักขิวินิเวฐานกถา คือถ้อยคำที่สอนให้ผ่อนคลายทักขิ คือความเห็นผิด

พระอภิธรรมปิฎก เป็นนามรูปปริจเฉทกถา คือถ้อยคำที่สอนให้กำหนดนามรูป คือร่างกายและจิตใจ

นัยที่ ๔

วินัยปิฎก เป็นอธิศีลสิกขา คือข้อศึกษาเกี่ยวกับศีลชั้นสูง

พระสุตตันตปิฎก เป็นอธิจิตสิกขา เป็นข้อศึกษาเกี่ยวกับสมาธิชั้นสูง

พระอภิธรรมปิฎก เป็นอธิปัญญาสิกขา คือข้อศึกษาเกี่ยวกับปัญญาชั้นสูง

นัยที่ ๕

วินัยปิฎก เป็นวิตกกมปหาน คือ เครื่องละกิเลสอย่างหยาบ ที่เป็นเหตุให้ล่วงละเมิดศีล

พระสุตตันตปิฎก เป็นปริยฎฐานปหาน คือเครื่องละกิเลสอย่างกลางอันรัดรั้งจิตได้แก่ นิวรณ์ คือกิเลส อันกั้นจิตมิให้เป็นสมาธิ

พระอริชธรรมปิฎก เป็นอนุสัปปทาน คือเครื่องละกิเลสอย่างละเอียด คือกิเลสที่นอน
อยู่ในสันดาน ดุจตะกอนนอนนอนอยู่กันตุ่ม ไม่มีอะไรกวาก็ไม่แสดงตัว
ออกมา^๗

๓.๑.๔ คัมภีร์อนุฎีกา

คำอธิบายฎีกา เรียกว่า อนุฎีกา เป็นหลักฐานชั้น ๔ เช่น อนุฎีกาวิมตฺติวินยฺหิ ของพระ
วินัย เป็นต้น

อนุฎีกา ได้แก่ ฎีกาใหม่ที่แต่งเพิ่มเติมภายหลัง คำบาลีเรียกว่า อภินวฎีกา แปลว่า
ฎีกาใหม่ นักปราชญ์ทางพุทธศาสนาที่เรียกว่า พระอนุฎีกาจารย์ได้แต่งเรียบเรียงขึ้นภายหลัง
ฎีกา แบ่งเป็น ๓ หมวด คือ

๑. อนุฎีกาพระวินัย
๒. อนุฎีกาพระสูตร
๔. อนุฎีกาพระอภิธรรม

คัมภีร์คัณฐี

คัมภีร์คัณฐี ได้แก่ คัมภีร์ที่ชี้แจงสำคัญ หรือชี้ปมสำคัญ คัมภีร์คัณฐีเป็นคัมภีร์ที่มีได้
แสดงบท ต่อบท ปาฐะต่อปาฐะเหมือนอย่างอรรถกถา แต่จัดเป็นคัมภีร์ฝ่ายพวกโคจรญาณ
เป็นคัมภีร์ที่แสดงเพียงบท ปาฐะ และอธิบายที่สับสนรู้ได้ยาก และที่เป็นเงื่อนไขสลับซับซ้อน
เท่านั้น อธิบายข้อความบางตอนในพระไตรปิฎก

แบ่งตามพระไตรปิฎกเป็น ๓ หมวด

๑. คัณฐีพระวินัย
๒. คัณฐีพระสูตร
๓. คัณฐีพระอภิธรรม

คัมภีร์โยชนา

คัมภีร์โยชนา คือคัมภีร์ที่อธิบายความหมายของศัพท์และความสัมพันธ์ในประโยคของ
ภาษา ซึ่งเป็นอุปกรณ์ในการแปลคัมภีร์อรรถกถา และฎีกาอย่างแจ่มชัด ซึ่งนักปราชญ์ทางพุทธ
ศาสนาแต่งเรียบเรียงไว้ แบ่งตามพระไตรปิฎกเป็น ๓ หมวดคือ ๑. อรรถโยชนาพระวินัย
๒. อรรถโยชนาพระสูตร ๓. อรรถโยชนาพระอภิธรรม^๘

^๗ พระวินัยปิฎก มหาวิภังค์ เล่ม ๑ ภาค ๑ - หน้า ๔๘.

^๘ แยม ประพัฒน์ทอง. แยมบรรยาย. พระนคร : โรงพิมพ์รุ่งเรืองธรรม , ๒๕๒๓.

พัฒน์ เพ็งผลา. บาลีสันสกฤตในภาษาไทย. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๑๗.

๓.๑.๕ คัมภีร์คันทันตระประเภทสัทศาสตร์

คัมภีร์ที่ว่าด้วยกฎเกณฑ์ทางไวยากรณ์บาลี อธิบายศัพท์ต่างๆ รวมเรียกว่า สัททวิเสส เป็นชื่อที่เรียกกันในวงการนักปราชญ์บาลีฝ่ายไทย ดังปรากฏในพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขาว่า เมื่อทำสังคายนาในรัชกาลที่ ๑ กรุงรัตนโกสินทร์ พ.ศ. ๒๓๓๑ เพื่อชำระพระไตรปิฎกนั้น ได้มีการชำระคัมภีร์สัททวิเสสต่างๆ ด้วย โดยมี พระพุฒาจารย์ เป็นแม่กอง เช่นมูลกัจจายนปกรณ์ รูปสิทธิธาตุปีที่ปกา อภิธาน์ปีที่ปกา และสุจิ เป็นต้น^๔

คัมภีร์คันทันตระประเภทสัทศาสตร์นี้ เป็นคัมภีร์มูลรากของปริยัติธรรม มี ๔ คือ

๑. คัมภีร์ไวยากรณ์ เป็นคัมภีร์ที่แสดงข้อกำหนดกฎเกณฑ์ของมคธภาษาได้อย่างเป็นระบบ นักปราชญ์จัดคัมภีร์เหล่านั้นไว้เป็น ๒ ระดับ คือ

๑) คัมภีร์ไวยากรณ์ใหญ่ โดยคัมภีร์ไวยากรณ์ใหญ่มีองค์ประกอบ ๓ อย่าง คือ

๑. สูตร ๒. วุตติ ๓. อุทาหรณ์ คัมภีร์ไวยากรณ์ใหญ่ นักปราชญ์แบ่งออกเป็น ๓ สาย คือ ๑. กัจจายนะ ๒. โมคคัลลานะ ๓. สัททนีติ

๒. คัมภีร์ไวยากรณ์น้อย มีองค์ประกอบไม่ครบทั้ง ๓ เหมือนคัมภีร์ไวยากรณ์ใหญ่ แต่ก็รจนาขึ้นเพื่ออธิบายอรรถนัยอันลึกซึ้งในคัมภีร์ไวยากรณ์ใหญ่นั้นเอง โดยมุ่งหมายให้ผู้ฟังได้เข้าถึงอรรถนัยอันสุขุมคัมภีร์ภาพในพระไตรปิฎก อรรถกถาเป็นต้น

๒ คัมภีร์พจนานุกรม

คัมภีร์พจนานุกรม ได้แก่คัมภีร์ที่รวบรวมนามนามต่าง ๆ บ้าง ให้ความหมายของธาตุต่าง ๆ บ้าง แบ่งออกเป็น ๒ ประเภท คือ

๒.๑. คัมภีร์พจนานุกรมประเภทอภิธาน

๒.๒. คัมภีร์พจนานุกรมประเภท ปาลี-ไทย

๓. คัมภีร์ฉันท

คัมภีร์ฉันท ได้แก่คัมภีร์ที่แสดงฉันทของภาษาบาลีที่กำหนดบังคับบาทต่าง ๆ ด้วยมาตราเสียงหนัก-เบา เป็นต้น

๔. คัมภีร์อสังการะ

คัมภีร์อสังการะ ได้แก่ คัมภีร์ที่แสดงถึงความวิจิตรพิสดาร ความงดงาม ความสามารถในการนำบทบาลีต่าง ๆ มาใช้ในการแต่งฉันท เป็นต้น

^๔ สุชีพ ปุญญานุภาพ, พระไตรปิฎกสำหรับประชาชน, กรุงเทพฯ, มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๒๔, หน้า ๒๔.

๓.๒. พระสูตร

พระสูตรตันตปิฎก เป็นปิฎก ๑ ในจำนวน ๓ ปิฎกที่เรียกว่า พระไตรปิฎก คือ (๑) พระวินัยปิฎก (ประมวลพุทธพจน์หมวดพระวินัย) (๒) พระสูตรตันตปิฎก(ประมวลพุทธพจน์หมวดพระสูตร) (๓) พระอภิธรรมปิฎก (ประมวลพุทธพจน์ หมวดพระอภิธรรม)

พระสูตรตันตปิฎก ซึ่งประมวลพุทธพจน์หมวดพระสูตรนั้นประกอบด้วยพระธรรมเทศนาและธรรมบรรยายต่าง ๆ ที่ตรัสยกย่องให้เหมาะกับบุคคล เหตุการณ์ และโอกาสตลอดจนบทประพันธ์ เรื่องเล่า และเรื่องราวทั้งหลายที่เป็นชั้นเดิมในพระพุทธศาสนา

ที่เรียกพระธรรมเทศนาและธรรมบรรยายทั้งหลายในพระสูตรตันตปิฎกว่า “สูตร” พระอรรถกถาจารย์ผู้รจนาคัมภีร์สุ่มังคลวิลาสนี้ อธิบายว่า เพราะมีความหมาย ๖ อย่าง คือ

๑. เพราะบังถึงประโยชน์ (อุตถานํ สฺจนโถ) คือชี้ให้เห็นประโยชน์ตนและประโยชน์ผู้อื่น

๒. เพราะมีอรรถที่ตรัสไว้ดีแล้ว(สุตฺตโต) คือตรัสตามอุปนิสัย หรืออัยยาศัยของเวไนยสัตว์ (ผู้ควรแนะนำ)

๓. เพราะผลิตประโยชน์ (สฺวนโถ) คือก่อให้เกิดผลดุจข้าวกล้าที่เจริญ เติบโตแล้วผลิตรวงข้าวต่อไปได้

๔. เพราะหลังประโยชน์ (สฺทฺนโถ) คือทำให้ประโยชน์หลังไหลออกมาดุจแม่โคนมหลังน้ำนมออกมา

๕. เพราะป้องกันด้วยดี (สุตฺตตนา) คือรักษาประโยชน์ทั้งหลายไว้ได้ด้วยดี

๖. เพราะมีส่วนเสมอด้วยเส้นด้าย (สุตฺตสภาคโถ) คือใช้เป็นบรรทัดฐานในการประพฤติปฏิบัติของวิญญูชนดุจเส้นบรรทัดของช่างไม้^{๑๑}

มูลเหตุที่พระผู้มีพระภาค (รวมทั้งพระอรหันตสาวก) ทรงแสดงพระสูตร ทั้งหลาย พระอรรถกถาจารย์ผู้รจนาคัมภีร์สุ่มังคลวิลาสนี้ อธิบายว่ามี ๔ ประการ คือ

๑. อัตตชฌาสยะ ทรงแสดงตามพระอัยยาศัยของพระองค์เอง โดยไม่ต้องมีผู้ใดทูลขอให้ทรงแสดง เช่น อากังเขยยสูตร (ม.ม.) วัตถสูตรหรือวัตถูปมสูตร (ม.ม.) มหาสติปัฏฐานสูตร (ที.ม.) มหาสพายตนสูตร (ม.อ.)

๒. ปรัชฌาสยะ ทรงแสดงตามอัยยาศัยของผู้อื่นที่ทรงตรวจดูด้วยพระญาณก่อนเสด็จไปโปรด เช่น รัมมจักกัปปวัตตนสูตร (ส.ม., วิ.ม.) จุพราหุโลวาสสูตร (ม.ม) ธาตุวิภังคสูตร(ม.อ.)

^{๑๑}วิ.มหา.อ. (บาลี) ๑/๔๔

๓. ปุจฉาวิสัทธิะ ทรงแสดงตามคำทูลถาม เช่น สามัญญผลสูตร(ที.สี.) เติวิชชสูตร (ที.สี.) สักกบัญญัติ (ที.ม.) มังคลสูตร (ขุ.ขุ.,ขุ.สุ.) พระสูตรต่างๆ ในโพชฌังคสังยุต (สั.ส.) มารสังยุต (สั.ส.) พรหมสังยุต (สั.ส.)

๔. อัตถูปัตติกะ ทรงแสดงตามเรื่องหรือเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในขณะนั้น ๆ เช่น พรหมชาลสูตร (ที.สี.) รัชมทหายาทสูตร(ม.ม.)จุฬสีหนาทสูตร (ม.ม.) จันฑุปมสูตร (สั.นิ.) ปุตตมังสุปมสูตร (สั.นิ.) อัคคิกขันธุปมสูตร (สั.นิ.) เผณปิณฑุปมสูตร(สั.นิ.) ปาริจฉัตตูปมสูตร(สั.นิ.)^{๑๑}

โครงสร้างของพระสูตร มีองค์ประกอบ ๓ ส่วน คือ

๑. คำขึ้นต้นหรือข้อความเบื้องต้นที่เรียกว่า นิทานวจนะ ได้แก่ข้อความที่พระอานนท์กล่าวว่า “เอวมเม สุต” เป็นต้นไปจนจบข้อความที่บอกถึงความเป็นมาของพระสูตรนั้น ๆ

๒. เนื้อหาของพระสูตรหรือข้อความที่เป็นพระพุทธานุญาตหรือสาวกภาษิตเป็นต้น ได้แก่ข้อความที่ต่อจากนิทานวจนะเป็นต้นไปจนถึงนิคมวจนะ

๓. คำลงท้ายหรือข้อสรุป ที่เรียกว่านิคมวจนะ ได้แก่ข้อความที่ต่อจากเนื้อหาของพระสูตร เช่นข้อความที่ขึ้นต้นว่า “อิทมโวจ ภควา”

พระสูตรที่มีองค์ประกอบครบทั้ง ๓ ส่วนนี้ถือว่ามีความงาม ๓ อย่าง คือ (๑) งามในเบื้องต้นด้วยนิทานวจนะ (๒) งามในท่ามกลางด้วยเนื้อหาที่เป็นพระพุทธานุญาตหรือสาวกภาษิต (๓) งามในที่สุดด้วยนิคมวจนะ พระสิริมังคลาจารย์ ผู้รจนาคัมภีร์มังคลัตถที่ป็นีกกล่าวว่า มังคลสูตรเป็นตัวอย่างของพระสูตรที่มีความงาม ครบทั้ง ๓ อย่างดังกล่าว

นอกจากนี้ พระสูตรแต่ละสูตรในพระสุตตันตปิฎก ล้วนมีรูปแบบอย่างไร อย่างหนึ่งหรือหลายอย่าง ในรูปแบบ ๘ อย่างแห่งพุทธานุญาต ที่มีชื่อเฉพาะว่า “นวังคสัตถุศาสน์” (คำสั่งสอนของพระศาสดามีองค์ ๘) คือ

๑. สุตตะ คือ ระเบียบคำที่เป็นความเรียง แสดงหรือบรรยายข้อธรรมให้ผู้ฟังเห็นประจักษ์ บางกรณีอาจบรรยายเป็นอุปมาโวหารก็มี หรือตั้งประเด็นปัญหาขึ้นถามแล้วตอบเองก็ได้แก่ อุภโตวิภังค์ นิทเทส ชันธกะ ปรีวาร พระสูตรในสุตตนิบาต และพุทธานุญาตอื่น ๆ ที่มีชื่อว่าสุตตะ หรือสุตตันตะ

๒. เคยยะ คือ ระเบียบคำที่เป็นประภท้อยกรองผสมกับคำประภท้อยแก้ว หมายถึงพระสูตรที่มีคาถาทั้งหมด โดยเฉพาะสคาถวรรคในสังยุตตนิบาต

๓. เวยยาकरणะ คือระเบียบคำที่เป็นประภท้อยแก้วล้วน เช่น ระเบียบคำในพระอภิธรรมทั้งหมดและพระสูตรทั้งหลายที่ไม่มีคาถาประพันธ์

^{๑๑}ที.สี.อ. (ไทย) ๑๑/๑๕๖.

๔. คาถา คือระเบียบคำที่เป็นประเภทร้อยกรองล้วน เช่น ระเบียบคำในธรรมบท (ขุ.ธ.) เถรคาถา (ขุ.เถร.) เถรีคาถา (ขุ.เถรี.)

๕. อุทาน พระคาถาหรือพระดำรัสที่ทรงเปล่งด้วยพระทัยอันสพรคตด้วยโสมนัส สัมปยุตด้วยญาณ อาจเป็นคำประเภทเวยายาภรณ์ก็มี เป็นคำประเภทคาถาก็มี เช่น ระเบียบคำในอุทาน (มี ๘๒ สูตร)

๖. อิติวุตตกะ คือระเบียบคำที่มีการกล่าวอ้างข้อความอื่นมาประกอบโดย มีคำว่า “วุตฺตํ เหนฺ ภาควตา” (สมจริงดังที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้) เป็นคำเชื่อมความเพื่อนำเข้าสู่คาถา หรือพุทธพจน์ เช่น ระเบียบคำในคัมภีร์อิติวุตตกะ (มี ๑๑๐ สูตร)

๗. ชาตกะ คือระเบียบคำที่มุ่งเล่าเรื่องในอดีต เป็นบุพพจรिया เช่น ระเบียบ คำในชาตก ซึ่งเป็นคำประเภทร้อยกรองหรือคาถาล้วน

๘. อัပ္ภุตธรรม คือระเบียบคำที่แสดงถึงเรื่องที่นำอัศจรรย์ไม่เคยมี เช่นระเบียบคำในพระสูตรทั้งหลายที่กล่าวถึงอัပ္ภุตธรรม

๙. เวทัลลกะ คือระเบียบคำแบบถาม-ตอบ เช่น ระเบียบคำในพระสูตรที่เป็นปุจฉาวิสั กะ คือที่พระผู้มีพระภาคทรงแสดงตามคำทูลถาม แต่มีลักษณะสำคัญ ๒ อย่าง คือ (๑) ทูลถาม เพื่อขอความรู้ (เวทณฺจ) (๒) ผู้ทูลถามฟังแล้วพอใจ ดิดใจ (ตุฏฺฐิณฺจ) ทูลถามต่อไปอีก เช่น ระเบียบคำในจุฬเวทัลลสูตร (ม.ม.) มหาเวทัลลสูตร (ม.ม.) สักกปัญหสูตร (ที.ม.) สัมมาทิฏฺฐิ สูตร (ม.ม.) มหาปุณณมสูตร (ม.อ.)

๓.๓ โครงสร้างมหาสติปัฏฐานสูตร

ที่มาของชื่อ

มหาสติปัฏฐานสูตร แปลว่า การเจริญสติปัฏฐาน สูตรใหญ่ ชื่อนี้ตั้งตามเนื้อหาสาระ ของพระสูตร

ที่มาของพระสูตร

พระสูตรนี้ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงแก่ภิกษุทั้งหลาย ขณะประทับอยู่ ณ นิคมของ ชาวกรู ชื่อกัมมาสธัมมะ แคว้นกรู โดยทรงปรารภพุทธบริษัทชาวกัมมาสธัมมนิคมว่า มีความ สนใจในการเจริญสติปัฏฐานกันอย่างมาก แม้พวกทาสกรรมกร และบริวารชนก็พูดกันแต่เรื่อง สติปัฏฐาน เหตุเกิดของพระสูตรนี้ จัดอยู่ในประเภท ปรัชญาสยะ

รูปแบบของพระสูตร

รูปแบบของมหาสติปัฏฐานสูตร เป็นบรรยายโวหารแบบถามเอง-ตอบเอง และมีอุปมา

อุปไมยผสมด้วย นับเป็นกระบวนบรรยายที่สมบูรณ์ มีทั้งภาคอุทเทส ภาคนิทเทส และภาคอาหิงส์ เป็นการบรรยายกัมมัฏฐานที่เข้าใจง่าย

ใจความสำคัญของพระสูตร

ภาคอุทเทส พระผู้มีพระภาคทรงยกหัวข้อการบรรยายขึ้นเป็นอุทเทสว่า “ภิกษุทั้งหลายทางนี้เป็นทางสายเดียวเพื่อความบริสุทธิ์ของเหล่าสัตว์ เพื่อล่วงโสกะและปริเทวะ เพื่อดับทุกข์และโทมนัส เพื่อบรรลุนิพพาน (อริยมรรค) เพื่อให้แจ้งนิพพาน ทางนี้คือสติปัฏฐาน สี่ ประการ

สติปัฏฐาน คือ การตั้งสติสัมปชัญญะ เพียรพิจารณากาย เวทนา จิตและธรรม เพื่อกำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกให้ได้ โดยแยกพิจารณาเป็น ๔ ประการ คือ

- (๑) การพิจารณาเห็นกายในกาย (๒) การพิจารณาเห็นเวทนาในเวทนาทั้งหลาย
- (๓) การพิจารณาเห็นจิตในจิต (๔) การพิจารณาเห็นธรรมในธรรมทั้งหลาย

ภาคนิทเทส

การพิจารณาเห็นกายในกาย แบ่งออกเป็น ๖ หมวด คือ

๑. พิจารณาลมหายใจเข้า ลมหายใจออก ให้เห็นการไหลเข้า ไหลออก ติดต่อกัน เป็นลำ ยาว สั้น สลับกันไป

๒. พิจารณาอิริยาบถ คือ พิจารณาการเดิน ยืน นั่ง นอน ให้รู้ความเป็นไปของอิริยาบถนั้นๆ

๓. พิจารณาสัมปชัญญะ คือ พิจารณาความรู้สึกตัวในการเคลื่อนไหวทางกาย เช่น การก้าวไป การถอยกลับ การคู้แขนเข้า การเหยียดแขนออก โดยกำหนดให้รู้ทันทุกอากัปภิกิริยานั้น ๆ

๔. พิจารณาสีปฏิกุศล คือ พิจารณาอาการ ๓๒ ในกายของตนมี ผม ขน เล็บ ฟัน หนัง เป็นต้น ให้เห็นว่าเป็นของน่าเกลียด

๕. พิจารณาธาตุ คือ พิจารณา ดิน น้ำ ไฟ ลม ในกายของตนให้เห็นโดยความเป็นธาตุ เหมือนคนฆ่าโค หรือลูกมือของคนฆ่าโคหนึ่งแบ่งอวัยวะของโคที่ฆ่าแล้วออกเป็นส่วน ๆ อย่างชำนาญ

๖. พิจารณาซากศพ ซึ่งมีลักษณะต่าง ๆ กัน ถึง ๙ ลักษณะ เช่น ซากศพที่ตายแล้ว ๑ วันถึง ๒ วัน แล้วนำมาเปรียบเทียบกับกายของตนว่า มีสภาพอย่างเดียวกัน

การพิจารณาเห็นเวทนาในเวทนาทั้งหลาย คือ พิจารณาความรู้สึกสุขทุกข์ ไม่ใช่สุขไม่ใช่ทุกข์ (อุเบกขา) ในตัวเอง แบ่งเป็น ๙ ประการ คือ

๑. เมื่อเสวยสุขเวทนา ก็รู้ชัดเวทนานั้น

๒. เมื่อเสวยทุกขเวทนา ก็รู้ชัดเวทนานั้น
๓. เมื่อเสวยยทุกขมสุขเวทนา ก็รู้ชัดเวทนานั้น
๔. เมื่อเสวยสุขเวทนามีอามิส ก็รู้ชัดเวทนานั้น
๕. เมื่อเสวยสุขเวทนาไม่มีอามิส ก็รู้ชัดเวทนานั้น
๖. เมื่อเสวยทุกขเวทนามีอามิส ก็รู้ชัดเวทนานั้น
๗. เมื่อเสวยทุกขเวทนาไม่มีอามิส ก็รู้ชัดเวทนานั้น
๘. เมื่อเสวยยทุกขมสุขเวทนามีอามิส ก็รู้ชัดเวทนานั้น
๙. เมื่อเสวยยทุกขมสุขเวทนาไม่มีอามิส ก็รู้ชัดเวทนานั้น

การพิจารณาเห็นจิตในจิต คือ พิจารณาจิตของตนให้เห็นสภาวะตามที่ปรากฏในขณะนั้น ๆ และรู้ชัดตามความเป็นจริง แบ่งเป็น ๑๐ ประการตามสภาวะของจิต เช่น จิตมีราคะก็รู้ชัดว่า จิตมีราคะ จิตปราศจากราคะก็รู้ชัดว่า จิตปราศจากราคะ

การพิจารณาเห็นธรรมในธรรมทั้งหลาย คือ พิจารณาว่าในขณะที่นั้น ๆ มีธรรมอะไรเกิดอยู่ในจิตของตน ก็รู้ชัดธรรมนั้น ๆ แบ่งเป็น ๕ หมวด คือ

๑. หมวดนิรวรณ
๒. หมวดขันธ์
๓. หมวดอายุตนะ
๔. หมวดโพชฌงค์
๕. หมวดสังขะ

ตัวอย่างการพิจารณาเห็นนิรวรณ ๕ เช่น เมื่อกามฉันทะภายในมีอยู่ ก็รู้ชัดว่า “กามฉันทะภายในของเรามีอยู่” หรือเมื่อกามฉันทะภายในไม่มีอยู่ ก็รู้ชัดว่า “กามฉันทะภายในของเราไม่มีอยู่” นอกจากนี้ยังพิจารณาให้รู้ชัดความเกิดแห่งกามฉันทะ ความดับแห่งกามฉันทะ และข้อปฏิบัติให้ถึงความดับแห่งกามฉันทะนั้นด้วย

ภาคอานิสงส์ของสติปัฏฐาน

พระผู้มีพระภาคทรงแสดงอานิสงส์ของการเจริญสติปัฏฐานไว้ในตอนท้ายของพระสูตรนี้ว่า บุคคลผู้เจริญสติปัฏฐาน ๔ ประการนี้ แม้เพียง ๗ วันเป็นอย่างน้อยก็หวังไว้ว่า จะมีผลในปัจจุบันอย่างใดอย่างหนึ่ง ในจำนวนผล ๒ อย่าง คือ

๑. จะได้บรรลอรหัตตผล
๒. ถ้ายังมีอุปาทิเหลืออยู่ จะบรรลุนาคามีผล

จึงทรงสรุปว่า สติปัฏฐาน ๔ ประการนี้ เป็นทางสายเดียว เพื่อความบริสุทธิ์ของเหล่าสัตว์เพื่อล่วงโสกะและปริเทวะ เพื่อดับทุกข์และโทมนัส เพื่อบรรลุฉะระม เพื่อทำให้แจ้งนิพพาน